

Tanulmány

Fehér Krisztina

A szó(jelentés) ontogenezise

Abstract

Based on the classic thesis that the relationship of sound shapes and meanings is arbitrary, linguistics has, as a rule, studied the semantics of words without reference to the phonotactic properties of sound patterns. Mainstream structuralist and formalist approaches have repeatedly claimed that they would draw a sharp line between “meaning”, conceived as an absolute notion and defined as the sum of particular sense properties, on the one hand, and incidental “interpretation” on the other. Regarding word meaning as an intrinsically relative concept, deriving it from the presence or absence of various semantic constituents, appears to be rather infrequent, and virtually restricted to cognitive linguistics. Assuming the principle that as soon as we understand the formation of a particular phenomenon, we can understand the phenomenon itself, the present paper investigates the ontogenesis of the semantic properties of words, pointing out that word meanings can only be linguistic entities formed in terms of patterns embedded in the social-cognitive context, and evolving in organic unity with the patterns of sound.

Keywords: language acquisition, syllabic patterns, statistic learning, prototypes, the acquisition of words/word meanings, contextual embeddedness

1 Bevezetés

A nyelvtudománynak régóta egyik központi problémája a szavak szemantikájának természete, amit – a hangalak és a jelentés önkényes viszonyának klasszikus tétele alapján – rendre a hangsorok fonotaktikai jellegzetességeit figyelmen kívül hagyva vizsgálnak.

Az általánosabb, strukturális és formális irányzatok szigorúan elkülönítik az abszolút módon kezelt „jelentést” a járulékos „értelemtől”, így az előbbi egy-egy szó esetében bizonyos tartalmi jegyek összegeként határozzák meg (ennek hazai összefoglalásaihoz vö. Károly 1970, Kiefer 1999). Az ugyanakkor, hogy a szójelentést – összhangban a prototípus-elmélettel – eredendően relatív jellegűnek tekintsek és különféle szemantikai motívumok vagylagos meglétéből származtassák, még manapság sem túl gyakori, jórészt csak a kognitív nyelvészetben tűnik fel (ehhez lásd leginkább Lakoff 1987).

Dolgozatomban a kevésbé elterjedt álláspontot kívánom erősíteni: abból az elvből kiindulva, miszerint ha megismerjük a jelenség kialakulását, magát a jelenséget értjük meg, a szavak szemantikai tulajdonságainak ontogenezisét tanulmányozom, és arra igyekszem rámutatni, hogy a szójelentések csakis mintaalapon (a társas-kognitív kontextusba beágyazódó és a hangalakkal szerves egységben) formálódó nyelvi tényezők lehetnek.

2 A szótagmintáktól a szóalakok felé

A babák anyanyelvük potenciális szavainak hangalakjait leginkább az azokat jellemző hangkombinációkra támaszkodva rögzíthetik: számos kísérlet igazolta, hogy a nyelvelsajátításban a szótagoknak kulcsszerepük van (vö. Csibra 2003: 258, MacWhinney 2003: 507; a kérdésről részletesen lásd még Fehér 2008b: 28–40). Mivel pedig a szótagok a beszédben nem diszkrét módon, hanem különféle prozódiai-intonációs láncok analitikusan ki nem emelhető elemeiként jelennek meg, ezek csakis további kapcsolódásaikkal együtt, a hangkombinációk folytonossági mintázatainak szerves részeként sajáthatók el (a szótagkarakter sorok memorizálásának ún. lavinamodelljéhez lásd MacWhinney 2003: 512–514).

Ezt a feltevést látszik erősíteni az a kísérlet is, amellyel a kisgyerekek szótanulási folyamatának kezdeteit vizsgálták. Saffran és munkatársai nyolc hónapos csecsemőkkel olyan mesterséges beszédet hallgattak, amelyben három szótagos, kitalált szók ismétlődtek. Ezt követően két másik hanganyagot is mutattak nekik: az egyik tartalmazta a korábban lejátszott szavakat, míg a másikban olyan új hangsorok tűntek fel, amelyek a tesztlogatomok szótagjait jelenítették meg, de más sorrendben. Ennek során a kicsik képesek voltak arra, hogy a két beszédet elkülönítsék, vagyis a szótaglánc egyes részleteit a tréningfázis szavainak hangalakjaival azonosítsák (Saffran, Aslin & Newport 1996).¹

Ez a majdani szók hangalakjainak kombinációs alapú rögzítését jelző mérési eredmény egyébiránt összhangban van azokkal a vizsgálatokkal is, amelyek a lexikon bővülése és a rövid távú memóriaként értelmezett, Baddeley-féle ún. fonológiai hurok (1986) fejlődése közti szoros összefüggést kívánták igazolni. Amikor Gathercole és Baddeley gyerekeknek azt a feladatot adták, hogy tanulják meg játékalakok különböző (ismerős vagy újszerű) neveit, azt látták, hogy míg a korábban már tapasztalt hangsorok megjegyzésében nem mutatkoztak eltérések a csoport tagjai között, az álszavak felidézésében a nagy fonológiai hurok-kapacitású résztvevők jobb teljesítményt nyújtottak (1990). Longitudinális tesztek pedig azt bizonyították, hogy a korábbi életkorban megfigyelt ilyen jellegű különbségek jól megjósolják a lexikon később várható „méretét” (Service 1992).²

Mindazonáltal Saffranék tanulmányából nemcsak a lehetséges szavak hangalakjainak fonotaktikai elsajátítása, de a folyamat statisztikai jellege is kitűnik. A kísérletet vezető szakemberek ugyanis olyan nyelvet konstruáltak, amelyben az egyes szók kiemelése során a csecsemők az elemek közti átmeneti valószínűségeken túl semmilyen fonetikai információra (így például a dallamra, a szünetre vagy az időtartam-variációra) nem hagyatkozhattak, mivel a lejátszott beszéd ez utóbbi motívumait számítógéppel homogenizálták. Ennek a műnyelvnek a négy szava tizenkét szótag hármas kombinációiból állt elő úgy, hogy az egyes egységek kapcsolódási esélye előre meghatározott értékeket követett: miközben a szavak teljesen véletlenszerűen jelenhettek meg, az egy szóba tartozó elemek mindig egy bizonyos sorrendben következtek, ezáltal tökéletesen megjósolták egymást. Így a szavakon belüli szótagok közti átmeneti valószínűség 1,0 volt, a szóvégi és -eleji elemek között csak 0,3, míg bizonyos szótagok esetében, amelyek sose lehettek szomszédosak, nulla (Saffran, Aslin & Newport 1996).³

¹ A kísérlet összefoglaló leírását lásd még Fiser 2005: 28–29, Pléh, Lukács & Kas 2008: 843, illetve MacWhinney 2003: 507, Tauzin 2010: 390.

² A fonológiai hurok kérdéséről lásd még Donald 2001: 220–221, Németh 2001: 102–106, 2005: 164–165, 2008: 182–183, Racsmány 2007: 191, ennek a szótagsormintákkal való kapcsolatáról pedig MacWhinney 2003: 512–513, illetve Gupta, MacWhinney, Feldman & Sacco 2003.

³ Az ezzel kapcsolatos kritikai észrevételek ellenérveivel lásd Fiser 2005, újabb megerősítő empirikus adatokhoz vö. Saffran, Newport, Aslin, Tunick & Barrueco 1997, Aslin, Saffran & Newport 1998, Perruchet &

3 Szótagmintákból szavak, avagy a társas-kognitív szójelentések proto-típusmezői

Amikor a babák a meghatározott szituációkban újra meg újra feltűnő szótagegyütteseket mint rituálisan ismétlődő „varázsigéket” az egyes helyzetekhez (például a szokásos reggeli üdvözléshez vagy egy játék valamely eleméhez) kötik (vö. Gopnik, Meltzhoff & Kuhl 2005: 138), ezek a hangsordarabok valamiféle „auditorius tárgyakként” emelkednek ki a beszédfolyamból, azaz tulajdonképpen szavakká rendeződnek (ehhez vö. – a „hallható objektumok” fogalmát kissé tágabban értelmezve – Donald 2001: 216–220).

Nyilvánvaló, hogy a tipikus szótag-konstellációknak az egyes közösségi szituációkhoz való hozzárendelése először csakis konkrét és némileg bizonytalan lehet. Így „a szavak kezdeti reprezentációi olyan komponenseket tartalmaznak, melyek azokkal a sajátos epizódokkal és kontextusokkal kapcsolatosak, amikben a szó előfordult” (MacWhinney 2003: 510), ha pedig egy hangsor hasonló társas helyzetben többet nem tűnik fel, kognitív relációja nem erősödik meg, ezért a kicsik az adott szótagegyüttesre mint szóalakra nem is fognak emlékezni (MacWhinney 2003: 513).

Ennek következtében a szavak eredeti értelme szükségszerűen kis hatókörű, ami később az egymással többé-kevésbé analóg szociális megerősítések hatására elkezdi egy sugarasan kibontakozó szerkezetet felvenni: a szűkre szabott jelentések mint strukturális centrumok (kezdetben még bizonytalanabb) szélső részekkel bővülnek (MacWhinney 2003: 510–511), amit aztán az újabb előfordulások – egyre finomítva a szójelentésmezők szerkezetét – továbbalakítanak.⁴

Ily módon a kiinduló szemantikai tudás nemigen vezethet a közösségben szokásostól eltérő szóhasználathoz, a jelentések kitágulása viszont igen: ha a gyerek olyan dologról beszél, aminek kognitív képviselete még nincs az általa ismert szóhangalakokhoz tartozó szemantikai mezők egyikének magján belül sem, a perifériákra hagyatkozva könnyen túláltalánosíthat, így például a *papa* szót használja minden felnőtt férfire és a *kutyá*-t az összes szőrös négylábúra (vö. Pléh 2000: 992–993, MacWhinney 2003: 510–511, Pléh, Lukács & Kas 2008: 842–843).

A nyelvelsajátító egyén persze törekszik arra, hogy a szavak szemantikai mezőit a közösségi használathoz igazítsa, a szójelentések idővel mégsem egységesülnek úgy, hogy a továbbiakban meghatározott disztinktív jegyek soraként leírhatók legyenek – e motívumok sokkal inkább Wittgenstein „családi hasonlóság” fogalmával ragadhatók meg: azoknak a dolgoknak, amelyeket például a *játék* szóval nevezünk meg, nincs egy olyan tulajdonságuk sem, amely valamennyiükben közös volna, ellenben a konkrét eseteket az egyes további játékokhoz mindig más-más jellegű, de markáns hasonlóságok kötik (1953/1992: 57–61).⁵

Peereman 2004, Pelucchi, Hay & Saffran 2009a, 2009b, csecsemők viselkedését nem humán fajok egyedeivel összevetve Saffran, Hauser, Seibel, Kapfhammer, Tsao & Cushman 2008, ennek más kísérletekkel társított elemző ismertetését pedig Tauszin 2010: 392–393.

⁴ Ehhez lásd még a gyakoribb és kontextuálisan beágyazott szavak gyorsabb aktivációját igazoló, rövid és hosszú távú hatásvizsgálatokat; Honbolygó 2008: 74, 76, Lukács 2008: 128.

⁵ Vö. még Nánay 1996: 265, illetve Cseresyési 2009: 13–15.

4 A szó mint hangalak és jelentés elválaszthatatlan egysége

Mindazonáltal a tipikus hangsor-kombinációknak a kontextuális-szituatív tényezőkkel való összekapcsolása egy olyan folyamatot jelez, amelyben szó és jelentése lételméleti értelemben is összefonódik (vö. még az ezt a gondolatot jóval korábbról megelőlegező Vigotszkij írását; 1956/2000, innen is főként 327–396).

A hangátmenet-valószínűségek mentén memorizált fonotaktikai komplexumok tényleges szavakká lényegében szemantikai kötelékeik kialakítása révén válnak; e jelentésképződés teszi lehetővé, hogy a kvázi grammatikai hangsorminták a nyelvtan első valódi alapegységeivé lépjenek elő (a szó kitüntetett nyelvi struktúrabeli helyzetéről vö. még Donald 2001: 226–227). A mentális szótag-konstellációk jelentéseit e hangsorrészlet-képviseléseknek egyéb, nem nyelvi-auditorikus reprezentációkkal, majd pedig más kognitív szóegységekkel való, a közösségi szituációktól meghatározott társításai teremtik meg, illetőleg hordozzák – a hangalak és jelentés tulajdonképpen csak egymás függvényében (azaz: relatívan) értelmezhetők, összetartozásuk ilyen értelemben tehát nem pusztán a hangutánzó szavak és az összetételek esetében, hanem mindig szükségszerű és motivált (a fonotaktikai képletek és szemantikai jegyeik viszonyát abszolút módon megítélő, így vitatható kanonizált tételhez lásd leginkább Saussure 1915/1997: 93–94, 149–151).

Amikor például „a gyerek egy adott hallási formát hall és ugyanakkor lát egy tárgyat, akkor azok a neuronok, amelyek a hangra reagálnak és azok, amelyek a vizuális formára, együttes aktivációjukkal létrehoznak egy kapcsolatot a konnekciók harmadik mintázatán keresztül, mely a hallási formákat fogalmi formákká képezi le” (MacWhinney 2003: 513).

5 A szavak mint a kognitív hálóstruktúra egészébe beágyazódó nyelvi elemek

Mindebből természetesen adódik, hogy a szóegységek mentális relációi nem korlátozódhatnak csupán a nyelvi természetű elemek körére, rendszervizonyaiknak egyéb, nem nyelvi jellegű tényezőkre is ki kell terjedniük. Noha ez a megállapítás a lexikont szótárként értelmező tradicionális elméletek szemszögéből kissé különösnek tűnhet, egy a nyelv ontogenezisének kognitív-biológiai szerveződését hirdető nézőpontból már korántsem az. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a szavak az elmében nem lehetnek pusztán más nyelvi elemek révén meghatározott egységek, ezek jellemzőit elsősorban egyéb természetű információknak kell kódolniuk.

Korántsem véletlen, hogy ezt a neurolingvisztikai adatok is igazolni látszanak. Számos vizsgálat mutatott rá arra, hogy egy-egy szó felismerése „aktiválja a már régóta a mentális szótárhoz kapcsolt halántéklebenyi Wernicke-területet. Működésbe hoz azonban olyan agyterületeket is, amelyek a szavak által jelölt funkcióhoz jobban kapcsolódnak. Amikor cselekvéses szavakat (*dob, rúg*) hallunk, inkább a mozgató agyrészek, amikor pedig a látással kapcsolatos szavakat (*lát, néz*) hallunk, akkor inkább a látókérgi agyrészek aktiválódnak még a halántéklebenyi terület mellett” (Pléh, Lukács & Kas 2008: 829).⁶

Ily módon e felfogásban a lexikon tulajdonképpeni kognitív kiterjedését analitikus módon meg sem lehet határozni: gondolkodás és nyelv – a klasszikus elképzeléssel szemben – nem valamiféle elsődleges–közvetítő szerepű viszonyban állnak, hanem egymást kölcsönösen befolyá-

⁶ További adalékokhoz lásd még 829–833, illetve Jancsó 2004: 137, 139–140, Pléh 2006c: 735.

solják, hiszen a mentális szögegységek csakis a beszélő komplex tudásrendszerébe ágyazódva (annak nem nyelvi jellegű összetevőivel is szervesen összefonódva) létezhetnek.⁷

A kognitív lexikonban egy természetes nyelvi fogalomnak „sok száz mikrojegy összessége felel meg. Ha például meghalljuk azt a szót, hogy »macska«, akkor olyan mikrojegyek fognak aktiválódni, mint »szőrös«, »nyávogás«, »bajsa van«, »mozgatja a fülét«, »dorombol«, »kandúr«, de esetleg még olyanok is, mint »Tom és Jerry« vagy »megmacskásodott a lábam«. Ezekon kívül természetesen sok olyan mikrojegy is aktiválódni fog, amelynek nem feleltethető meg természetes nyelvi fogalmak: ilyenek például a geometriai és a funkcionális reprezentációk. Hogy ezek közül mely mikrojegyek fognak valóban aktiválódni, illetve melyek erősen és melyek gyengébben, azt a kontextus és az illető személy korábbi – a macskával kapcsolatos – tapasztalatai határozzák meg. [...] Amit a macskákról tudok, kizárólag azon múlik, milyen erősségű kapcsolatok vezetnek a »macska« szótól az egyes mikrojegyekig. Egy szó jelentése tehát nem magában a szóban van kódolva – ez volt a »klasszikus kognitivizmus« [és tegyük hozzá: a tradicionális nyelvészet] álláspontja. A jelentést a kapcsolatok valósítják meg, a szó és más szavak, reprezentációk közötti kapcsolatok” (Nánay 1996: 263–264, vö. még 265–266, 2000: 134–135).⁸

Rendkívül biztató, hogy ezzel a pszichológiai előhívási-előfeszítési kísérletek is összhangban állnak. A kutatók a teszt résztvevőivel szóasszociációs feladatokat végeztetve azt találták, hogy az egymáshoz szemantikailag kötődő szavaknak megfelelő mintázatok – a kapcsolat erősségétől függően jobban vagy kevésbé – serkentik egymást; az ún. tovaterjedő aktiváció során például a magyar *doktor* szó hallatán felidéződik a *fogorvos*, a *kórház*, a *láz*, a *nővér*, kicsit mérsékeltebben az *ágy*, illetve a *bölcső* (Pléh 2006b: 86, 2006c: 732, 734, Pléh, Lukács & Kas 2008: 828).⁹ Hasonló eredménnyel jártak azok a szójelentés-feldolgozás facilitációját mérő vizsgálatok is, amelyekben az embereknek különböző hangsorokról kellett eldönteniük, hogy értelmesek-e vagy sem: amikor a célszavak előtt, illetve azokkal együtt szemantikailag rokon szavakat mutattak be, a személyek lexikális döntési reakcióideje lényegesen rövidebb volt annál, mint amit az efféle hasonlóságot nem mutató párok második tagjának dekódolása-kor tapasztaltak (Honbolygó 2008: 72).

Petersonnak és Savoynak az interaktív, ún. vízesésmodellekhez köthető pszichológiai kísérletei nemcsak a jelentéstani aktivációhatásokra, de ezzel összefüggésben a lexikon hangkombinációs eredetére és multimodális jellegére, valamint az így adódó további serkentő kapcsolatokra is rámutattak. Amikor képmegnevezéses feladatokban a monitoron hirtelen szavakat is megjelenítettek, a résztvevőknek – a látottakat figyelmen kívül hagyva – csak azokat kellett felolvasniuk: az egyének gyorsabban mondták ki az olyan alakokat, amelyek a kép névéhez közeli jelentésű szóhoz fonotaktikailag közel álltak, mint a nem ilyeneket, tehát ha például egy heverő (*couch*) volt látható, a vele rokon értelmű *sofa* szótagjai is aktiválódtak, ami megkönnyítette a *soda* szó produkcióját (1998, vö. még Felhősi 2005: 200).

⁷ Vö. Donald 2001: 222, Fehér 2008a: 63, esetleg Szilágyi N. 2004: 55, nyelvfilozófiai oldalról pedig lásd elsősorban Wittgenstein 1953/1992: 33, 81, 123, továbbá Vigotszkij 1956/2000: 101–134, 328–329.

⁸ Lásd továbbá Fehér 2008a: 66–67, Honbolygó 2008: 71–72.

⁹ Ehhez adalékként lásd még Honbolygó 2008: 71–72.

6 A hangalaki-jelentésbeli transzparencia kérdése

Mivel a nyelvelsajátítás során a szóhangalakok a beszédlánc ismétlődő szótagegyütteseiből – a holisztikusabb minták egyre finomabb fonotaktikai összefüggéseinek felfedezése révén – statisztikai tanulással válnak ki, ami pedig szükségszerűen graduális jellegű folyamat, magától értetődik, hogy a korai szakaszban tanult szavak szemantikája-morfológiája eredendően Gestalt természetű. Így a lexikonban eleinte olyan, a későbbiekben továbbtagolódó formák is átlátszatlan szóegységekként funkcionálhatnak, mint mondjuk a magyar *kabátok*, *nemadom* vagy *ittafinomebéd*.

Erről tanúskodik az a híres kísérlet is, amiből kiderül: a kicsik nyelvében a számjeles szavak kezdetben jelentésanilag-alakilag még nem transzparenssek, az efféle áttetszőség csak a beszédprodukción megjelenése után, fokozatosan tűnik fel. Amikor Berko angol anyanyelvű gyerekekkel egy *wug* fantázianevű kitalált állatfigurát ismertetett meg, aztán mutatott belőle egymás mellett kettőt, és megkérdezte, mik ezek, a válaszokban az elvárt alak csak négyéves kortól fogva jelent meg, jöllehet az ismert szavak többes számát már a kétévesek is tudták (1958).¹⁰

Egészleges szóformákból graduálisan kiváló szemantikai-morfológiai transzparenciára mutat az a jelenség is, hogy a gyerekeknél egy ideig az ún. rendhagyó elemek megszokott formája (például az angol *went*) és az ettől eltérő változat (ez esetben: a *goed*) rövidebb-hosszabb szakaszonként módosuló arányban, de párhuzamosan tapasztalható úgy, hogy a közösség által használatos elem rendre előbb tűnik fel. Akár az ezekből rajzolt, az alaktan elsajátításának általános érvényű, egyre laposabban csökkenő-növekvő függvényét (vö. Lukács 2001: 121–122, Crystal 2003: 304), akár ennek az „U alakú tanulási görbe”-ként ismert szélsőséges esetét (Lukács 2001: 122, MacWhinney 2003: 517) tekintjük, a kiinduló teljesítmény visszaesését, illetve a morfológiai minták későbbi túláltalánosításait csak akkor tudjuk magyarázni, ha kezdeti Gestalt-szókkal és az ezekből fokozatosan megképződő belső áttetszőséggel, nem pedig jelentésükben-morfológiájukban eleve tagolt szavakkal és eredendő kompozicionális műveletekkel számolunk.¹¹

7 A szótanulás kontextuális beágyazottsága

Miután az eddigieket egybevéve a szó(jelentés) tanulása lényegileg nem más, mint a szavak közösségi használatának megismerése, ami viszont alapvetően a nyelvi tapasztalatoktól függ, természetszerű, hogy az egymástól kisebb-nagyobb mértékben eltérően szocializálódó egyének között különbségek alakulnak ki a tekintetben, hogy a fonotaktikai alapon memorizált rövidebb-hosszabb szótagsorok közül egyáltalán melyeket és hogyan kapcsolnak különféle kontextusokhoz és szituációkhoz. Így korántsem meglepő, hogy a szó viszonylagos fogalmához abszolút módon közelítő tradicionális 20. századi nyelvészet e nyelvi egységet mindmáig képtelen megragadni (a probléma részletes elemzését lásd Fehér 2007).

Annak fényében, hogy a szavak elsajátítása a társas használaton keresztül történik, egyébiránt a lexikonkutatók egyik sarkalatos problémája, az ún. „gavagai”-helyzet indukciós para-

¹⁰ Vö. még Pléh 2000: 951–952, Crystal 2003: 304, Gopnik, Meltzoff & Kuhl 2005: 131, Lukács 2006: 103–104.

¹¹ Ehhez lásd még mindenekelőtt MacWhinney 2003: 517–519, továbbá – az adatokat többnyire más oldalról és eltérő nyelvészeti keretben értelmezve – Calvin 1997: 78, Pléh 2000: 952, 989, 1000–1001, 2006a: 762–763, 766–770, Pléh & Lukács 2002: 154, Babarczy 2005: 21, Lukács 2006: 103.

doxonja is teljesen irreálissá válik. A kérdést Quine taglalja részleteiben (1960), akinek elhíresült példája szerint ha egy bennszülött azt mondja egy az ő nyelvét nem ismerő idegennek, hogy *gavagai*, miközben egy nyúl fut el előttük, a kívülálló elvileg nem tudhatja, hogy az adott hangsor az állatra, annak egyik testrészére, esetleg valamely tulajdonságára vagy éppen a mozgására vonatkozik (29).¹² Az efféle referenciális bizonytalanság azonban csak az idegen számára lehet a szemantikai megismerés gátja, az adott közösségben szocializálódó gyerekek nemigen: ha a jelentéseket a kontextus határozza meg, a szótanulás per definitionem olyan folyamatként képzelhető el, amiben a gyerekeket a szavak használatára éppen a kommunikáció társas mozzanatai vezetik rá (vö. Wittgenstein 1953/1992, innen is főként 17–22, illetve korábbról Bahtyin & Volosinov 1930/1986: 236–238).

Azt, hogy a babák nem kerülhetnek radikális félreértésekhez vezető *gavagai*-helyzetbe, mivel az interakciók közvetlen vagy indirekt osztenzív jelzéseire támaszkodva találnak rá az egyes hangsorok hozzávetőleges közösségi jelentéseire, azóta számos empirikus vizsgálattal tesztelték. Ezekből kiderült, hogy a kicsik az egyes megnyilatkozásokat az adott szituációkban eredendően relevánsnak gondolják, így a szavaknak a mindenkori epizodikus tényezők-höz rugalmasan alkalmazkodva, a beszédpartnerek szociális-pragmatikai jelzései mentén tulajdonítanak – valamilyen, a másokéval többé-kevésbé egyező – értelmet (Pléh, Lukács & Kas 2008: 847, lásd továbbá MacWhinney 2003: 509–510, Lukács 2006: 102). Tomasello és Todd 6–18 hónapos babáknál nagyon erős korrelációt talált a közös figyelem és a nyelvi mutatók között (1983), Baldwin pedig 16 hónaposok viselkedését tanulmányozva mutatott rá arra, hogy a gyerekek egy új hangsor társas jelentésének felderítésekor a beszélő tekintetének irányára támaszkodtak még akkor is, ha az egyébként eltért az övéktől (1991, 1993).¹³

8 Konklúzió

Mindent összevéve eléggé világosnak látszik, hogy fel kell adnunk a napjaink nyelvészetét leginkább meghatározó strukturális és formális irányzatok állásfoglalását, vagyis a kategorikusnak és a priori adottnak vélt szemantikai jegyek (így az ebből következő ún. szó szerinti és átvitt jelentések kettősségének) elképzelését.¹⁴

A taxonomikusan rögzített referenciájú szavakból álló szótár koncepciója helyett sokkal inkább egy a kései Wittgenstein nyelvfilozófiájával (1953/1992) egybevágó, beágyazó elvű holista lexikonmodellel kell számolnunk, ahol a szavak értelmét az emberek statisztikai mutatók mentén egyfelől prototípuselven, másrészt pedig a szók társas használatából emergensen konstruálják, majd későbbi nyelvi tapasztalataiknak megfelelően folyamatosan alakítják.¹⁵

¹² Lásd még Farkas & Kelemen 2002: 98–109, Pléh 2003: 308, 2006a: 772, Pléh, Lukács & Kas 2008: 843–844.

¹³ Vö. még Pléh 2003: 308, 2006a: 773, Pléh, Lukács & Kas 2008: 846–848, tágabb vonatkozásban Tauzin 2010: 401–410, a nem nyelvi ismeretek tanulásának azonos tulajdonságaihoz lásd az ún. természetes pedagógia jelenségét, Gergely & Csibra 2005, Gergely, Egyed & Király 2007, Topál, Gergely, Erdőhegyi, Miklósi & Csibra 2008, evolúciós kontextusban Topál 2009.

¹⁴ A kérdéshez elsősorban Chomsky álláspontjának kritikája, illetve a kontextusfüggetlen szemantika problémái felől közelítve lényegében ugyanide jut Bezeczky és Cseresnyési is; vö. egyfelől 2002, innen is főként 140–149, másrészt 2009, különösen 7–8.

¹⁵ Minderről lásd még Clark 1996: 155–160, Békés 1997: 28–30, Kampis 2000: 38–40, 42, Donald 2001: 226, korai előzményként Bahtyin & Volosinov 1930/1986: 236–238.

Irodalom

- Aslin, R.N., Saffran, J.R. & Newport, E.L. (1998): Computation of conditional probability statistics by 8-month-old infants. *American Psychological Society* 9, 321–324.
- Babarczy A. (2005): Miért van szükség statisztikai tanulási mechanizmusra a nyelvelsajátításhoz? In: Gervain J., Kovács K., Lukács Á. & Racsmany M. (szerk.): *Az ezerarcú elme. Tanulmányok Pléh Csaba 60. születésnapjára*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 19–25.
- Baddeley, A.D. (1986): *Working memory*. Oxford: Oxford University Press.
- Bahtyin, M.M. & Volosinov, V.N. (1930/1986): Marxizmus és nyelvfilozófia (részletek). In: Könczöl Cs. (szerk.): *Mihail Mihajlovics Bahtyin: A beszéd és a valóság. Filozófiai és beszédelméleti írások*. Budapest: Gondolat, 193–350.
- Baldwin, D.A. (1991): Infants' contribution to the achievement of joint reference. *Child Development* 62, 875–890.
- Baldwin, D.A. (1993): Early referential understanding: infants' ability to recognize referential acts for what they are. *Developmental Psychology* 29, 832–843.
- Békés Vera (1997): *A hiányzó paradigma*. Debrecen: Latin Betűk.
- Berko, J. (1958): The child's learning of English morphology. *Word* 14, 150–177.
- Bezczky G. (2002): *Metafora, narráció, szociolingvisztika*. (Modern filológiai füzetek 58. sz.) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Calvin, W.H. (1997): *A gondolkodó agy. Az intelligencia fejlődéstörténete*. Budapest: Kulturtrade Kiadó.
- Clark, A. (1996): *A megismerés építőkövei*. Budapest: Osiris.
- Crystal, D. (2003): *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris.
- Cseresnyési L. (2009): Poliszémia és jelentéskiterjesztés (Az elveszett kontextus nyomában). *Magyar Nyelvjárások* 47, 5–20.
- Csibra G. (2003): A kognitív fejlődés idegrendszeri háttere csecsemőkorban. In: Pléh Cs., Kovács Gy. & Gulyás B. (szerk.): *Kognitív idegtudomány*. Budapest: Osiris, 255–272.
- Donald, M. (2001): *Az emberi gondolkodás eredete*. Budapest: Osiris.
- Farkas K. & Kelemen J. (2002): *Nyelvfilozófia*. Budapest: Áron Kiadó.
- Fehér K. (2007): A szó problémája I. *Magyar Nyelvjárások* 45, 5–26.
- Fehér K. (2008a): A szó problémája II. *Magyar Nyelvjárások* 46, 55–70.
- Fehér K. (2008b): Grammatika és hangsorminta. *Magyar Nyelvjárások* 46, 21–54.
- Felhösi G. (2005): Nyelvek közötti váltás: korai kétnyelvűek előnyben? In: Gervain J., Kovács K., Lukács Á. & Racsmany M. (szerk.): *Az ezerarcú elme. Tanulmányok Pléh Csaba 60. születésnapjára*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 199–221.

- Fiser J. (2005): Létezik-e külön statisztikai és szabályalapú tanulás az agy vizuális és auditorikus moduljaiban? In: Gervain J., Kovács K., Lukács Á. & Racsmány M. (szerk.): *Az ezerarcú elme. Tanulmányok Pléh Csaba 60. születésnapjára*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 26–37.
- Gathercole, S.E. & Baddeley, A.D. (1990): The role of phonological memory in vocabulary acquisition: a study of young children learning new names. *British Journal of Psychology* 81, 439–454.
- Gergely Gy. & Csibra G. (2005): A kulturális elme társadalmi konstruálása: az utánzásos tanulás mint humánpedagógiai mechanizmus. In: Gervain J., Kovács K., Lukács Á. & Racsmány M. (szerk.): *Az ezerarcú elme. Tanulmányok Pléh Csaba 60. születésnapjára*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 371–377.
- Gergely Gy., Egyed K. & Király I. (2007): A természetes pedagógiáról. *Magyar Pszichológiai Szemle* 62, 107–125.
- Gopnik, A., Meltzoff, A.N. & Kuhl, P.K. (2005): *Bölcsék a bölcsőben. Hogyan gondolkodnak a kisbabák?* Budapest: Typotex.
- Gupta, P., MacWhinney, B., Feldman, H.M. & Sacco, K. (2003): Phonological memory and vocabulary learning in children with focal lesions. *Brain and Language* 87, 241–252.
- Honbolygó F. (2008): Beszédeszlelés, mentális lexikon, beszédmegértés, beszédprodukción. In: Csépe V., Györi M. & Ragó A. (szerk.): *Általános pszichológia 3. Nyelv, tudat, gondolkodás*. Budapest: Osiris, 59–115.
- Jancsó D. (2004): A veleszületett egyetemes nyelvtan és a modularitás neurobiológiai megközelítése. Vázlatos áttekintés Ralph-Axel Müller közleménye alapján. In: Gervain J. & Pléh Cs. (szerk.): *A láthatatlan megismerés*. Budapest: Gondolat, 129–142.
- Károly S. (1970): *Általános és magyar jelentéstan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kampis Gy. (2000): A tudás folytonossága a paradigmák rendszerében. *Világosság* 11–12, 32–42.
- Kiefer F. (1999): *Jelentéselmélet*. Budapest: Corvina.
- Lakoff, G. (1987): *Women, fire and dangerous things*. Chicago: Chicago University Press.
- Lukács Á. (2001): Szabályok és kivételek: a kettős modell érvényessége a magyarban. In: Pléh Cs. & Lukács Á. (szerk.): *A magyar morfológia pszicholingvisztikája*. Budapest: Osiris, 119–152.
- Lukács Á. (2006): Nyelvelsajátítás. In: Kovács I. & Szamarasz V.Z. (szerk.): *Látás, nyelv, emlékezet*. Budapest: Typotex, 95–109.
- Lukács Á. (2008): Nyelvtani feldolgozás. In: Csépe V., Györi M. & Ragó A. (szerk.): *Általános pszichológia 3. Nyelv, tudat, gondolkodás*. Budapest: Osiris, 116–154.
- MacWhinney, B. (2003): A nyelvfejlődés epigenezise. In: Pléh Cs., Kovács Gy. & Gulyás B. (szerk.): *Kognitív idegtudomány*. Budapest: Osiris, 505–527.
- Nánay B. (1996): Új divat a tudatfilozófiában: a konnekciónizmus. Andy Clark: A megismerés építőkövei. *Budapesti Könyvszemle* 8, 262–269.

- Németh D. (2001): A munkamemória szerepe a mondatmegértésben. In: Pléh Cs. & Lukács Á. (szerk.): *A magyar morfológia pszicholingvisztikája*. Budapest: Osiris, 83–118.
- Németh D. (2005): A nyelvi és az emlékezeti folyamatok kapcsolata. In: Gervain J., Kovács K., Lukács Á. & Racsmany M. (szerk.): *Az ezerarcú elme. Tanulmányok Pléh Csaba 60. születésnapjára*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 161–170.
- Németh D. (2008): A nyelvi és emlékezeti folyamatok kapcsolata. In: Csépe V., Györi M. & Ragó Anett (szerk.): *Általános pszichológia 3. Nyelv, tudat, gondolkodás*. Budapest: Osiris, 179–186.
- Pelucchi, B., Hay, J.F. & Saffran, J.R. (2009a): Learning in reverse: eight-month-old infants track backward transitional probabilities. *Cognition* 113, 244–247.
- Pelucchi, B., Hay, J.F. & Saffran, J.R. (2009b): Statistical learning in a natural language by 8-month-old infants. *Child Development* 80, 674–685.
- Perruchet, P. & Peereman, R. (2004): The exploitation of distributional information in syllable processing. *Journal of Neurolinguistics* 17, 97–119.
- Peterson, R.R. & Savoy, P. (1998): Lexical selection and phonological encoding during language production: evidence for cascaded processing. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition* 24, 539–557.
- Pléh Cs. (2000): A magyar morfológia pszicholingvisztikai aspektusai. In: Kiefer F. (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 951–1020.
- Pléh Cs. (2003): *A természet és a lélek. A naturalista megközelítés a pszichológiában*. Budapest: Osiris.
- Pléh Cs. (2006a): A gyermeknyelv. In: Kiefer F. (főszerk.): *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 753–82.
- Pléh Cs. (2006b): A megértés folyamatának pszicholingvisztikai elemzése. In: Kovács I. & Szamarasz V.Z. (szerk.): *Látás, nyelv, emlékezet*. Budapest: Typotex, 77–93.
- Pléh Cs. (2006c): Pszicholingvisztika. In: Kiefer F. (főszerk.): *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 725–752.
- Pléh Cs. & Lukács Á. (2002): A szabályok és a kettős disszociációs elv a nyelv agyi reprezentációjában. In: Vizi E.Sz., Altrichter F., Nyíri K. & Pléh Cs.: *Agy és tudat*. Budapest: Books in Print Kiadó, 153–168.
- Pléh Cs., Lukács Á. & Kas B. (2008): A szótár pszicholingvisztikája. In: Kiefer F. (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 789–852.
- Racsmany M. (2007): Az „elsődleges emlékezet” – a rövid távú emlékezés és a munkamemória elméletei. In: Csépe V., Györi M. & Ragó A. (szerk.): *Általános pszichológia 2. Tanulás – emlékezés – tudás*. Budapest: Osiris, 177–208.
- Quine, W. van O. (1960): *Word and object*. Cambridge (MA): MIT Press.
- Saffran, J.R., Aslin, R.N. & Newport, E.L. (1996): Statistical learning by 8-month-old infants. *Science* 271, 1926–1928.

- Saffran, J.R., Newport, E.L., Aslin, R.N., Tunick, R.A. & Barrueco, S. (1997): Incidental language learning: listening and learning out of the corner of your ear. *American Psychological Society* 8, 101–105.
- Saffran, J., Hauser, M., Seibel, R., Kapfhamer, J., Tsao, F. & Cushman, F. (2008): Grammatical pattern learning by human infants and cotton-top tamarin monkeys. *Cognition* 107, 479–500.
- Saussure, F. de (1915/1997): *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest: Corvina.
- Service, E. (1992): Phonology, working memory, and foreign-language learning. *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 45a, 21–50.
- Szilágyi N.S. (2004): *Elmélet és módszer a nyelvészetben – különös tekintettel a fonológiára*. (Erdélyi Tudományos Füzetek 245. sz.) Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-egyesület.
- Tauzin T.M. (2010): A társas életmód hatása a mesterséges nyelvtan tanulására embernél és állatoknál. *Magyar Pszichológiai Szemle* 65, 389–412.
- Tomasello, M. & Todd, J. (1983): Joint attention and lexical acquisition style. *First Language* 4, 197–212.
- Topál József (2009): Kutya és ember párhuzamok: az emberi kommunikációra való érzékenység evolúciója. *Magyar Tudomány* 170, 1395–1404.
- Topál J., Gergely Gy., Erdőhegyi Á., Miklósi Á. & Csibra G. (2008): Infants' perseverative search errors are induced by pragmatic misinterpretation. *Science* 321, 1831–1834.
- Vigotszkij, L. Sz. (1956/2000): *Gondolkodás és beszéd*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Wittgenstein, L. (1953/1992): *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest: Atlantisz.